

ӘОЖ 811.58

Г.Қ. Қатбаева*, С.Д. Амангелді

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*E-mail: Katbaeba_G@mail.ru

Қазақ және қытай тілдеріндегі киелі сандар: этимологиясы, ұғымы және танымдық сипаты

Андатпа. Бұл ғылыми мақаланың басты мақсаты – қазақ және қытай тілдеріндегі киелі сандардың маңызы мен рөлін таныстыру. Авторлар сандардың этимологиясын, танымдық сипатын ашып көрсетеді.

Түйін сөздер: даос, спиритизм, Меркурий, цикл, конфуцийшілдік, буддизм, пентатоника, аспан, сан, Гугун, император, Бейжің, жер, су, ағаш, от, металл.

Қазақ халқы тілге бай. Әр сөзін талдай білген, әр сөзіне мән берген халық. Қазақ үшін әр сөздің ғана емес, әр санның өзіндік қасиеті, шарифатқа қатысы, тәрбиелік мәні, саналы орны болған. Расында, қазақ бір санынан бастап, әр санның қадірі мен қасиетін салмақтап, өзіне тән ерекшелігін саралай білген орнына, маңызына сай қолданған. Әр санның мақсаты мен мағынасы болатынын сезе, түйсіне білген.

Баяғы замандардан бері «7» саны халқымыздың ұғымында киелі сандардың бірі ретінде қалыптасып, халықтардың салт-дәстүрлері мен дүниетанымымызда өзіндік, ерекше орын алып, әсерін тигізумен келе жатыр.

“Жеті” сөзімен байланысты халқымызда жеті қазына, жеті күн, жеті жұрт, жеті жоқ, жеті жұт, жеті ғалам, жеті қат көк, жеті ғашық сөздері пайда болған. XVI ғасырда өмірге келген “Өз Тәукенің “Жеті жарғысы” да жеті сөзінің қасиетіне, киелі жағына мән беруден туған болу керек.

Өмірден өткен адамның жетісін беру, жеті шелпек пісіріп, еске алу және “Жетіге келгенше жерден таяқ жерсің”, “Жеті қабат жер астында” сияқты дәстүрлік сөздер мен мақал-мәтелдердің шығуы да жетімен байланысты.

«7» санының киелі сипат беруі дүниедегі көптеген халықтарға тән құбылыс. Мысалы, ол Ислам дінінде де киелі сан болып есептелінеді.

Ислам дінінің қасиетті кітабы “Құранда” “жер бетіндегі нәрсенің бәрін сендер үшін жаратты. Оған жеті қат аспанды үлестірді”, – деген сөз бар. Яғни, “аспан – жеті қабат” деген ұғым ислам дінінде де бар. Сол Құранда, “Мұхаммед пайғамбар жыл санауымыздың 621 жылы 7-айдың 27-сі күні түнде елшімен бірге жеті қабат аспанды аралайды. Соңынан ол осы түнді ислам дінінің Мереке күні – Миғраж деп белгілейді. Ислам дінінің қасиетті мекені Меккеге барғанда, ел сағат тіліне қарсы бағытта жүріп Сафа тауынан Маруа тауына жеті барып, жеті келіп, онан соң Минаға барып, бір тас дінгекке жеті тас лақтырады”.

Сол сияқты христиан дінінде де “Христос жетінші күні аспанға ұшып барып, жетінші күні қайта дүниеге келеді” деген уағыз бар. Үнді Мәдениетінде де “жеті” киелі сипат алған сандар қатарына жатады. “Жеті жан”, “жеті мүше” ұғымын көне үнділер таратқан. Қытай мәдениетінде де “жеті” саны – киелі сан. Мәселен, қытай адамы қайтыс болғаннан соң 7-ші, 21-ші күні, 49-күндері оған арналған аза білдіру салтын өткізеді. Бұл күндері олар “жетісі”, “үш жетісі”, “жеті айы” деп атап “аруақтар күндері” деп есептейді. Басқаларға сыйлық ұсынғанда жеті саны қатысты зат беруге болмайды [1, 56-б.].

Жеті қат көк: “шексіз аспан” деген мағына береді. Оған жататындар: Ай, Меркурий, Шолпан, Күн, Марс, Юпитер, Сатурн. Осы жеті жарық шығыс астрономиясында “Жеті қат көк” деп аталады.

Жеті ғашық: Ләйлі-Мәжнүн, Жүсіп-Зылиха, Фархад-Шырын, Бахрам-Күләнда, Сейпілмәлік-Бәдіғұл-Жамал, Бозжігіт-Аиула, Зияда-Қорлы.

Жеті жұт: Құрғақшылық, жұт, өрт, оба, соғыс, топан су, зілзала.

Жеті күн: Бүгін, ертең, бүрсігүні, арғы күні, соңғы күні, азна. Дүйсенбі, Сейсенбі, Сәрсенбі (сәтті күн). Бейсенбі, Жұма (қасиетті күн). Сенбі, Жексенбі.

Жеті ата: Ата, әке, бала, немере, шөбере, шөпшек, немене.

Жеті жоқ: Аспанда тіреуіш жоқ, жерде өлшеуіш жоқ, тасбақада талақ жоқ, Аллада бауыр жоқ, құста сүт жоқ, жылқыда өт жоқ.

Жеті қазына: Ер жігіт, сұлу әйел, ақыл білім, жүйрік ат, қыран бүркіт, берен мылтық, жүйрік тазы (ит).

Жеті шәріп (жеті дүние): Мекке шәріп, Мәдине шәріп, Бұхар шәріп, Шам шәріп, Құдыс шәріп (Мысыр), Қағым шәріп, Кәләм шәріп (құран).

Қазақ халқы үшін «3» санының маңыздылығы зор.

Мысалы, қазақ 3 санының байламдарын былай түйіндеген:

Үш көз: Су анасы – бұлақ, жол анасы – түйяк, сөз анасы – құлақ

Үш тоқтам: Ақыл – арқан, ой – өріс, адам – қазық.

Үш қасиет: өліде – аруақ, малда – кие, аста – кепиет

Үш талғам: мейірім – сауап, жақсылықтан шарапат, жамандықтан кесепат.

Үш жүз: Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүз.

Үш тәтті: жан тәтті, жар тәтті, мал тәтті.

Үш қуат: ақыл, жүрек, тіл.

Үш жұрт: өз жұртың – күншіл, қайын. жұртың – міншіл, нағашы жұртың – сыншыл.

«9» саны араб елінен дінмен байланысты енген тәрізді. Сондықтан халқымыз: “Тоғыз ай, тоғыз күн бала көтеру”, “Тоғыз әйелдің толғағы бір күні келіпті”, “Тоғыз жолдың торабы”, “Тоғыз қабат торқа қию”, “бір тоғыз, екі тоғыз, үш тоғыз (үйленгендегі ырым) сөздері тегін шықпаған болу керек.

«12» саны да – халқымыздың құрметтейтін санының бірі. Қазақ күнтізбесі бойынша он екі айға арнайы жәндіктер мен хайуанаттардың аты берілген. Олар: тышқан, сиыр, балық, қоян, ұлу, жылан, жылқы, қой, мешін, тауық, ит, доңыз. Осындағы он екі жылды бір мүшел, қауіпті жас деп, оны адамдар атап өтуі де тегін емес [1, 80-б.]. Он екі сөзімен байланысты “он екі мүшең сау болсын”, “он екіде бір нұсқасы жоқ”, “он екі баулы өзбек” деген нақыл сөздер де ел аузында кең таралған.

Халқымыздың қасиет тұтатын тағы да бір саны – «40». Нәрестенің мойны бекіп, қырық күн толғанда “Қырқынан шығару”, өмірден өткен адамның “Қырқын беру” және Халқымыз келген қонақты “Қырықтың бірі – қыдыр” деп қарсы алу, т.б. сенімдер, ырымдар “қырық” сөзімен байланысты.

Қорыта келгенде, «7», «3», «9», «12» «40» – қазақ халқының ұғымында қалыптасқан киелі сандар. Ұлттық түс алған көне мәдениет құбылысы. Бұл құбылыстың басқа халықтарда да кездесуін олардың бір-біріне тигізген әсерінен гөрі әр қайсысының өзіндік дүниетанымынан туындаған ортақ құбылыс деп қараған жөн.

Ежелгі Қытай елінде «сандар сиқырлығына» үлкен мән берген. Әрине, қарапайым қытайлық ежелгі сиқыршылықтың мәні туралы аз біледі, «сәтті» және «сәтсіз» сандардың рөлі маңызды, сонымен қатар іскерлік ортадағы рөлі де үлкен. Негізінен, жұп сандардың рөлі тақ сандардың рөліне қарағанда басымырақ болған. Сандарының кез келгенінің қытайлар үшін мән-мағынасы бар. Мағынасы жоқ сандар болмайды.

Сәтті сан болып «8» саны есептеледі. Қытайша сегіз дыбысталуы жағынан байлық, гүлдену сөзіне сәйкес келеді. Бейжіңдегі олимпиаданың 2008 жылы 8 тамызда 8 сағат 8 минутта басталғаны кездейсоқтық емес. Сегіз саны дәстүрлі және қазіргі заман кәсіпкерлігінің ең маңызды нышандарының бірі. Егер сіз қытайлыққа сегізі күні сағат 20.00-де келісімшартқа қол қоюды ұсынсаңыз, қытайлықтар сіздің Қытай мәдениеті жөніндегі біліміңізді жоғары бағалайды. Қытайдан кеңсе ашсаңыз, онда сіздің телефон нөміріңіздің сегіздіктері барынша көп болғаны жөн.

Сәтсіз сан болып «4» саны есептеледі. Ең бастысы 4 немесе 44,14,40 және осы сандардың туындыларынан аулақ болған дұрыс. Қытайда

«4» және «өлім» сөздерінің дыбысталуы бірдей болғандықтан, бұл өте жаман белгі болып есептеледі [2, 40-б.]. Қытайда төрт саны кездесетін көлік нөмірлерін, үй нөмірлерін, телефон нөмірлерін ұнатпайды. Тіпті, кейбір атақты қонақүйлерде 4, 14 нөмірлі қабаттар жоқ.

4, 14, немесе 24-күні келісім шартқа отырмаған жөн, әсіресе, сәуірдің (4-ай) 24-күні. Қытайға өз өніміміздің 4-нұсқасын жібермеңіз, 3-нұсқа оның артынан 5-нұсқасын жібергеніңіз жөн. Қытайлық әріптесіңізге ынтымақтастықтың 4 жобасын немесе 4 бөлімнен тұратын келісімшарт ұсынбаңыз.

«9» санының және «ұзақ», «мәңгілік» деген сөздерінің дыбысталуы бірдей. Тоғыз санының мағынасы өте жақсы. «99» өте сәтті және тұрақтыға жақын деген мағынада кеңінен танымал. Аспан асты елінің айтуы бойынша, «Аспан мәңгілік» [2, 112]. Сондықтан көптеген нышандар, атау және фирма логотиптерінде 9 саны әр түрлі вариацияда кездеседі. «9» саны әлемнің «9 облыстарымен», әлемді алып жатқан 9 шаршымен тығыз байланыста деген сенім бар. Тоғыз Қытай мәдениетіндегі жалпы варварларға қарсы және олардың «әдет-ғұрыптарына» қарсы түсінік. Кейбір ауылдарда қытайлықтар сыйлықты ақшалай сыйлағанда, қалыңдық төлегенде тоғызға еселік соманы төлейді. Тоғыз император билігінің құдіреттілігі, мәңгілігінің нышаны болып саналады. Бейжіңдегі атақты Гугун император сарайында «тоғыз айдаһарлар» қабырғасы тұр. Фармацевтикалық фирмалардың сәтті атауларының бірі «999» болды. «Сиқырлы сандар» арқасында ол әбден танымал болды.

Қаситетті сан болып «81» саналады, себебі оның қосындысы «9» болады. «Шифрланған» «81» санын Қытайда барлық жерде кездестіруге болады, мысалы, монастырьлерде немесе үлкен шіркеулердің қақпаларында «81 алауды» көруге болады.

«7» саны, «бірлік» деген мағына береді. Қарым-қатынас үшін сәтті сан. Қытай мәдениетінде жақсы сан болуының тағы бір себебі дыбысталуы жағынан «起» (qǐ) «пайда болу» сөзінің баламасы ретінде танылғандықтан деп түсінуге болады. Сонымен қатар бұл санның жағымсыз жағы да бар [3, 50-б.]. Оның спиритизм және қиялмен байланысы бар деген ұғым бар. Қытай күнтізбесі бойынша жетінші айды «аруақ айы» деп атайды. Бірақ айдың жетінші

күні Қытай Ғашықтар Күні (七夕 Цы Си). Сондықтан да «7» саны сәтсіздікке байланысты емес. Қытайдың көп өңірлерінде «7» саны бейтарап немесе сәттілік әкелетін сан болып саналады.

«1» – даостар өте қадірлейтін сан. Бұл – Ұлы бастау. Барлық тіршіліктің бастауы. Бұл дүниенің орталығы, жердің ортасы, түбірі. Бір, әдетте, «Дао», біртұтас тыныс, орталықпен салыстырылып қаралады [4, 60-б.]. Ақындар «1» шырша деп атаған, себебі шырша жай өскенімен биік, мәңгілік, барлық жерден көрінетін, әдемі ағаш. Бұл санның омонимі – «Абырой», «Ұтыс».

Даостардың айтуынша, бірлік үштікке айналады, ал үштік барлық заттарға алып келеді. «3» қадірлі сандардың қатарында, бірлікпен қатар «бастауды», «шығармашылық өркендеуді» білдіреді.

Үш жарық көзі: Жұлдыздар, Күн, Ай.

Үш бастау: аспан, жер, адам.

Үш жоғары облыстар: киелі жер, шынайы жер, өшпес жер.

Отбасындағы үш: ер адам, әйел, ұл бала.

Үш бағынушылық: патша және құзырындағы адам, әке және бала, жұбай және әйел. **Адамның үш арманы:** аманшылық, ұзақ өмір сүру, көп балалар.

Үш Қытай діндері: конфуцийшілдік, даосизм, буддизм.

«3» санының омонимі – «Өсу».

«2» саны жетілу, пісу, қарым-қатынастың гармониясын білдіреді, инь-янның бинарлы оппозициясы болып саналады. Негізінен, қытайлықтардың санасы екілік әр түрлі құбылысты екі қарама-қарсы бойынша қарастырады [5, 80-б.]. Бұл құбылысты біз қытай тілінен де байқауымызға болады. Бір нәрсенің бар-жоқтығын «бар немесе жоқ?» 有没有? «қанша?» 多少? (көп-аз) «қандай өлшем?» 大小? (кішкентай-үлкен) деп сұрайды. Демек, қытайлықтар осылайша екі қарама-қарсылықтың дәл ортасын табуға, тепе-теңдікті анықтауға тырысады. Үйлену тойларында қос қызыл балауыздар, қос жастықшалар кездеседі. Жақсы сыйлық ретінде сіз «қос мандарин үйрегін» сыйласыңыз, ол отбасылық одақтың нышаны болады.

«6» саны ағу мағынасындағы сөздің дыбысталуымен сәйкес келеді. «6» санының мағынасын кез келген істің тегіс жүруі, сәтті болуымен байланыстырамыз.

«10» саны Қытай нумерологиясында қызметтік рөл атқарады. 10-цикл (Қытайда жетілік апта күндер пайдаланылмайтын, күндер 10-нан 60-қа дейін күндердің мерзімінде саналды) айдың онкүндіктерінің есептеуінде қолданылды. Ондық циклдік таңбалар геометрияда пайдаланылады [6, 100]. Энергетикалық каналдарды анықтауда қолданылады. Мысалы, жиі ондық екі бестік ретінде қарастырылды, ашық бестік күн (еркек) және қара ай бестігі (әйел) болып қаралады. Ондық он екілік циклде «Жабулы есікті» және болашақтың жоқтығын білдіреді. Соңғы ондық есептеу жүйесімен бұл соңғы сан Балпанмен (Меркурий) басқарылады, оның стихиясы су, «жылға» деп аталады.

Өте сәтті сан болып «5» саналады, қытай дәстүрлі дүниетанымы бес басты стихиямен 五行 байланысты (жер, су, ағаш, от, металл). Қытайдың алуан түрлі құбылыстары беспен байланысты: басты бес түс, бес дәм сезулер, дүниенің бес бөлігі (орталықты қосқанда), ал қытай музыкасы пентатоникаға негізделіп құрастырылған.

Кейбір сандардың қосындысына мән берілгені дұрыс. Мысалы, «3» пен «8» санының қосындысын қолданбау керек. Қазіргі заманда

«3» «8» 三八 мағынасы «топас», әйелдің өте жақман мінездемесіне жиі қолданып жүр. Мысалы, 9413: 九死一生 9 өлім 1 өмір, яғни 90% өлу қаупі, 10% тірі қалу. 521: wu er yi деп дыбысталады. Ол дыбысталуы жағынан Wo Ai Ni, яғни «Мен сені сүйемін» мағынасымен мағыналас келеді. Міне, күнделікті өмірде математикада, түрлі есептеулерде қолданылатын, бірақ аса мән беріле бермейтін сандардың да өзіндік ерекшелігімен мән-мағынасы бар екен.

Әдебиеттер

- 1 Кенжеахметұлы С. Жеті қазына. – Алматы: Ана тілі, 2000.
- 2 «Ақ желкен» журналы, 1992.
- 3 Глейзер Г.И. Математика тарихы
- 4 节庆篇» 韩养民, 出版社 三泰 1999年.
- 5 Li Xue. Shuzi de wen hua. – Jilin, Jilindaxuechubanshe, 2002 nian. – 756 б.
- 6 WangqiaoPeng. Shuzi li de zhong guo wen hua. – Beijing, Tuanjiechubanshe, 2005 nian. – 609б.
- 7 <http://centrshaolin.ru/china-numerologia.html>
- 8 <http://www.vestifinance.ru/articles/13964>

Г.К. Катбаева, С.Д. Амангелди

Этимология, понятие и характер познаваемости священных цифр в казахском и китайском языках

Основная цель этой научной статьи – раскрыть значение и роль священных чисел казахского и китайского языка.

Ключевые слова: даос, спиритизм, Меркурий, цикл, конфуцианство, буддизм, пентатоника, небо, число, Гугун, император, Пекин, земля, вода, дерево, огонь, металл.

G.K. Katbayeva, S.D. Amangeldi

The etymology, concept and the nature knowability of the sacred numbers in Kazakh and Chinese languages

The main aim of this scientific article to introduce the sacred numbers of kazakh and chinese languages. The author reveals the etymology and cognition of numbers.

Keywords: taoist, spiritualism, Mercury, cycle, Confucianism, Buddhism, pentatonic, sky, day, Palace, the Emperor, Beijing, earth, water, wood, fire and metal.